

הרב שלמה זאב פיק - ר"מ במכון

עיון בסוגיה דיורד לשדה חברו - ב"מ דף קא

סברת הקס"ד של הסוגיה

במסכת ב"מ, דף קא ע"א איתא:

איתמר, היורד לתוך שדה תבירו ונטעה שלא ברשות, אמר רב: שמין לו, וידו על התחתונה. ושמואל אמר: אומדין כמה אדם רוצה ליתן בשדה זו לנוטעה. אמר רב פפא: ולא פליגי; כאן - בשדה העשויה ליטע, כאן - בשדה שאינה עשויה ליטע.

בקס"ד של הגמרא עד דברי רב פפא, הבינה הגמרא שהיתה מחלוקת בין רב לבין שמואל, ולפי רב, דינו של יורד הוא ששמין לו אבל ידו על התחתונה, משא"כ לשמואל, אין ידו על התחתונה, אלא אומדין כמה אדם היה רוצה להשקיע בשדה זו לנוטעה, וזה שכרו של היורד¹. למסקנא, חידש לנו רב פפא שאין בכלל מחלוקת עקרונית בין רב לבין שמואל והם מסכימים זה עם זה, אלא כל אחד דיבר על ציור אחר.

ויש לפרש את הקס"ד ודברי רב ע"פ שיטת הרמב"ם ביורד, ומיקומו של דין זה בהלכותיו. הרי הרמב"ם כלל את דיני יורד בהל' גזילה ואבידה, פרק י, לפני שהתחיל בהל' אבידה (פרק יא). משתמע מדברי הרמב"ם שמעשה היורד מהווה מעשה עבירה של גזילה, על אף כוונותיו לעזור לבעל השדה, וכן למד מו"ר הגריד"ס זצ"ל שיש איסור גזל ליורד שהרי אסור לשנות את ממונו של תבירו. ממילא לפי הקס"ד, רב קבע את דינו על פי המעשה עבירה ולכן ידו על התחתונה. ושמואל בקס"ד קבע את דינו לפי כוונותיו שלא היו לגזול את בעל השדה אלא לעזור לו, וממילא דינו לקבל את הסכום שבעל הבית היה מוציא כדי לנוטעה. וחידש לנו רב פפא, שאין כאן מחלוקת ביניהם, אלא יש כאן שני דינים: אם מדובר בשדה שאינה עשויה ליטע - ולכך התיחס רב - הרי יש כאן מעשה גזילה על אף הנאתו של בעל השדה, ולכן ידו של היורד על התחתונה. ואם מדובר בשדה העשויה ליטע - ולכך

1 נברר את שיטת שמואל ע"פ הראשונים להלן, וכעת נתיחס לדבריו כפשטותם.

התיחס שמואל - אין כאן מעשה עבירה, אלא מאמץ לעזור לבעל השדה, ולכן היורד מקבל את הסכום שבעל הבית היה מוציא כדי לנוטעה. ונוסיף להסביר שהחפצא של שדה העשויה ליטע לכאורה מנטרלת את המעשה עבירה ומתיחסים רק לכוונותיו לעזור, ועיין עוד לקמן.

שתי גירסאות בהמשך הסוגיה

1. גירסת רוב הראשונים

וכאן ממשיכה הסוגיה ודנה על נקודות אלו:

והא דרב² לאו בפירוש איתמר, אלא מכללא איתמר. דההוא דאתא לקמיה דרב, אמר ליה: זיל שום ליה! - אמר ליה: לא בעינא. - אמר ליה: זיל שום ליה, וידו על התחתונה. - אמר ליה: לא בעינא. לסוף תזייה דגדרה וקא מנטר לה. - אמר ליה: גלית אדעתך דניחא לך - זיל שום ליה, וידו על העליונה. לפי הנוסח הזה, מסבירה הגמרא שלא היתה כאן מימרא דרב שאמר את זה בפירוש, אלא הגמרא עצמה דייקה זאת מן הסיפור של רב היורד. ולפי מסקנת הגמרא אליבא דרב פפא שרב התיחס לשדה שאינה עשויה ליטע, ממילא כל הסיפור עצמו מתיחס לשדה שאינה עשויה ליטע - שהרי זה מקור דינו של רב בתחילת הסוגיה.

לפי זה, צריך להסביר את השלבים הראשונים של הדו-שיח בין בעל השדה לבין רב. הרי אם מדובר בשדה שאינה עשויה ליטע, למה רק בפעם השנייה אמר רב "זיל שום ליה, וידו על התחתונה" ולא בפעם הראשונה? הראשונים מתיחסים לזה ומציעים כמה תירוטים: א) הרמב"ן בחידושו, ריטב"א, ר"ן ונמוקי יוסף הסבירו שרב לא ידע שיש כאן שדה שאינה עשויה ליטע, ולמעשה לא ידע בכלל איזה שדה יש כאן, ולכן אמר "זיל שום ליה" סתם, ועי"פ תגובתו של בעל השדה הבין שיש כאן שדה שאינה עשויה ליטע, ואז אמר בפירוש "זיל שום ליה, וידו על התחתונה", שזה דינו של שדה כזו.³ ב) הבית יוסף בחו"מ, ס"י שעה,⁴ הסביר תחילת הסיפור כך: מכיון שהיה כאן שדה שאינה עשויה ליטע, רב התכוין כמובן שידו על התחתונה, אלא שבעל השדה לא הבין כך, וחשב שהוא צריך לשלם יותר, אז רב בירר את דבריו

2 וכן גרס הריטב"א [החדשים], וגירסה זאת הובא עי"י ראב"ד (בשיטה ובמיוחס לריטב"א) כגירסה השניה.

3 והר"ר פנחס הלוי, אחיו של הרא"ה, פירש שזו כעין פתיחה של רב לראות מה יטען בעל השדה, אלא שבהמשך דבריו לא קבע אם זו שדה העשויה ליטע או לא, ופירש באופן אחר.

4 הובא בפלפולא חריפתא על הרא"ש ב"מ (ח:כב), ס"ק יט. להצעתו של הפלפולא חריפתא עצמו, עיין בדק"ס על אתר, אות (ק).

באופן מפורש ואמר "זיל שום ליה, וידו על התחתונה".

2. גירסת הרא"ש

אבל הרא"ש גרס קצת אחרת בהמשך הגמרא:

והא דרב פפא⁵ לאו בפירוש איתמר, אלא מכללא איתמר. דההוא דאתא לקמיה דרב, אמר ליה: זיל שום ליה! - אמר ליה: לא בעינא. - אמר ליה: זיל שום ליה, וידו על התחתונה. - אמר ליה: לא בעינא. לסוף תזייה דגדרה וקא מנטר לה. - אמר ליה: גלית אדעתך דניחא לך - זיל שום ליה, וידו על העליונה.

לפי הנוסח הזה, דברי רב בתחילת הסוגיה נאמרו בפירוש, והם מימרא דרב. הגמרא רוצה לבסס את דברי רב פפא שטען שאין מחלוקת ביניהם, והיא עושה זאת ע"י הבאת הסיפור עם רב להראות שרב אינו חולק עם שמואל בשדה העשויה ליטע, וממילא כל דבריו במימרא שלו התייחסו לשדה שאינה עשויה ליטע. וכך פירש הרא"ש בפירוש: "והא רב פפא דפריש דברי רב ולא פליג לאו בפירוש איתמר...". לפי זה, הסיפור מדבר על שדה העשויה ליטע, שהרי רוצים להביא ראיה ע"י המעשה הזה לרב פפא שרב במימרא שלו אינו חולק על שמואל. רב ידע שיש כאן שדה העשויה ליטע, ולכן כשאמר לו "זיל שום ליה!" כוונתו היתה שידו על העליונה, וכמו שפירש הרא"ש בפירוש.

שתי נפקותות לדינא בין הרמב"ן לבין הרא"ש

לפי הציורים האלו במעשה דרב, יש הבדלים גם בהמשך פרשנות הסיפור: לפי הרמב"ן והבית יוסף וסיעתם שסוף כל סוף מדובר בשדה שאינה עשויה ליטע, וממילא שדינו שידו על התחתונה, מהי משמעותה של תגובת בעל השדה "לא בעינא" וחוסר תגובתו של רב לזה? הרמב"ן פירש שכוונתו ב"לא בעינא" הוא שיבוא היורד ויעקור את האילנות, וחוסר התגובה מצדו של רב הוא מפני ששתיקה כהודאה, ורב הודה שזה הדין בשדה שאינה עשויה ליטע - בעל השדה יכול לדרוש עקירת העצים ולא לשלם ליורד כלום. אמנם, אם היה מדובר בשדה העשויה ליטע, אז אין זכות לבעל השדה לדרוש מהיורד לעקור האילנות, אלא ידו של היורד על העליונה [וכלשונו של הרמב"ן "ומיהו בשדה העשויה ליטע אין שומעין לוי" לומר עקור נטיעותך].

5 והיא הגירסה הראשונה בראב"ד. הראב"ד בעצמו למד שאין מחלוקת עקרונית בין שתי הגירסאות ומפרש את שתי הגירסאות כמו שנפרש לפי הגירסא "והא דרב פפא" וכן למד הרשב"א, והנראה לעניות דעתי כתבתי.

לפי הרא"ש שמדובר בשדה העשויה ליטע, מה פשר הצעתו של רב "זיל שום ליה, וידו על התחתונה"? הרי אם מדובר בשדה העשויה ליטע, דינו שידו על העליונה? לכן פירש הרא"ש שיש כאן הצעת פשרה שאולי יתפשר בכך,⁵ אבל אין כאן שורת הדין. ולפי התגובה הראשונה שבשדה העשויה ליטע אמר בעל השדה "לא בעינא", ושהיורד יעקור את הנטיעות, למד הרא"ש שגם בשדה העשויה ליטע יכול בעל השדה לומר לו עקור נטיעותיך, בניגוד לרמב"ן הנ"ל.

ועוד מחלוקת ביניהם: לפי הרמב"ן, אם ניתא ליה לבעל השדה, אז בכל מקרה, הן בשדה העשויה ליטע והן בשדה שאינה עשויה ליטע, דינו הוא שיד היורד על העליונה. ואם לא ניתא ליה, אז בשדה שאינה עשויה ליטע יש לבעל השדה זכות לומר ליורד שיקח נטיעותיו, ובשדה העשויה ליטע אין לבעל השדה זכות כזו. לפי הרא"ש, בכל מקרה, בין בשדה העשויה ליטע וכ"ש בשדה שאינה עשויה ליטע יש לבעל השדה זכות לומר עקור נטיעותיך. ואי ניתא ליה לבעל השדה, אז בשדה העשויה ליטע ידו של היורד על העליונה, ובשדה שאינה עשויה ליטע ידו של היורד על התחתונה, וכדברי הרא"ש "אלא על כרחך מייירי כשאומר בעל השדה הואיל וכבר נטעת אני רוצה לקיימם, ואפילו הכי בשדה שאין עשויה ליטע ידו על התחתונה."

הסבר המחלוקת בין הרמב"ן לבין הרא"ש

1. המחלוקת הראשונה

לגבי המחלוקת הראשונה אם אפשר לומר עקור נטיעותיך בשדה העשויה ליטע, דברי הרא"ש מובנים, שהרי יש לבעל השדה טענה "לדידי ניתא לי בשדה לבן" (כדברי הרא"ש), וא"א להכריח את בעל השדה לקנות העצים בעל כרחו ואולי אפילו בהפסד של שדה לבן שניתא ליה טפי. ומסתבר ש"אין כופין את האדם לבנות ולנטוע" כדברי המאירי על אתר.

ואכן דינו של הרמב"ן שבשדה העשויה ליטע בעל השדה אינו יכול לומר ליורד עקור

6 ויש ב' גירסאות בדברי הרא"ש: א) בנדפס כתוב "אם יתרצה בכך אומרים לו ליתן לו כך". והכוונה שאם יתרצה היורד בידו על התחתונה, אומרים לבעל השדה ליתן לו כך - כידו על התחתונה. ב) הפלפולא חריפתא (אות ר) הביא שבס"א כתוב: "אם יתרצה בכך אומרים לו ליתן". לפי זה הכוונה היא שאם יתרצה בעל השדה בכך - בפשרה של ידו על התחתונה - אומרים לו ליתן. ועיין עוד בתוס' הרא"ש שגרס: "אם יתרצה בכך, תרצה ליתן לו כך" והוא כגירסה א.

נטיעותיך צ"ע, איך יתכן שכופין את האדם לנטוע?⁷ ובתחילת לימודי רציתי להסביר שאולי יש כאן סברת הראב"ד בהשגתו על דברי הרמב"ם (גזילה ואבידה י:ה) "אמר לו בעל השדה עקור אילנך ולך, שומעין לו". ועל זה השיג הראב"ד: "א"א נראה לי שאין אומרין כך בארץ ישראל מפני ששוב ארץ ישראל". אלא לא נראה לי לפרש כך בדברי הרמב"ן שלא רמו שדינו הוא דווקא בארץ ישראל. ואולי דברי הרמב"ן מבוססים על דברי הר"י מלוניל שפירש "שדה העשויה ליטע כלומר שלא היתה ראויה לזריעה כלל אלא לנטיעת אילנות" וממילא אין מקום לטענתו של הרא"ש "לדידי נחא לי בשדה לבן". לפי זה אין מחלוקת עקרונית בין הרא"ש לבין הרמב"ן, ובמקרה של ר"י מלוניל, יודה הרא"ש. אמנם הרמב"ן במלחמות ובחידושו הציע סברה למה אין שומעין לו לומר עקור נטיעותיך "דכמאן דגדרה ומנטר לה דמי", ואולי כוונתו כדברי הר"י מלוניל שמציאות השדה הוא שא"א לזרוע בה זרעים, וממילא הוי "כמאן דגדרה ומנטר לה דמי". בכל זאת, לא נראה שזאת סברת הרמב"ן, והוא מפני שהנמוקי יוסף גם כתב את הסברא "דכמאן דגדרה ומנטר לה דמי" ובפירושו לא כתב כדברי הר"י מלוניל, אלא פירש [ע"פ דברי רש"י בסוגיה] בשדה העשויה ליטע "אילנות שיפה לאילן יותר מלזרעים", דהיינו אמנם זה ראוי לזרעים אלא שיותר ראוי לאילנות. אי-לכך, יתכן שיש מצב כלכלי שעדיף בכל זאת זרעים וא"כ תתכן טענת הרא"ש "לדידי נחא לי בשדה לבן", ובכל זאת המשיך הנמוקי יוסף וכתב "ומיהו בשדה העשויה ליטע אין שומעין לו דסתמא הוי ליה כמאן דגדר לה ומנטר לה כן דעת הרמב"ן ז"ל והסכימו עמו האחרונים ז"ל" [ונראה שכוונתו ב"אחרונים" אלו היא לר"ן בחידושו]. לפי זה, הדרא קושיא לדוכתא, מהי סברת הרמב"ן?

והחזון איש לבבא בתרא, סי' ב, ס"ק ג, הציע:

ואמנם נראה דאין כאן מחלוקת, דאין דברי הרמב"ן והרשב"א אלא בשאין לבעל השדה אמתלא וטעם מפני מה לא היה רוצה לנטועה, ואנו רואים את תשובתו טול נטיעותיך רק להכעיס את היורד כעין גם לי גם לך לא יהי או כדחיה שלא לשלם, אבל אם הדבר אמת שאינו חפץ בנטיעותיו אלא רוצה בעקירתן דינו כשדה שאינה עשויה ליטע.

ואכן לפי דבריו, סברתו של הרא"ש היא המכריעה, וא"א להכריח את בעל השדה לקבל הנטיעות בעל כורחו, אא"כ יש כאן מידה רעה מצדו של בעל השדה שאז ב"ד כופין אותו לשלם. אלא קשה לקבל הסבר זה בדברי הרמב"ן, שהרי אין שום רמז לזה בראשונים. אדרבא, הטור ועוד ראשונים למדו מחלוקת עקרונית ביניהם. ואולי אפשר לפרש את המחלוקת בין הרא"ש לבין הרמב"ן בדרך אחרת: עיין בתוס' במסכת כתובות, דף קז, ע"ב, ד"ה תנן, שכתבו:

7 ועיין בתלמיד הרשב"א (מהד"ר"מ בלוי, עמ' רסא) שכתב: "ואבל בשדה העשויה ליטע אינו יכול לומר לו כן [= עקור נטיעותיך ולך], אלא מחייבין אותו בעל כרחו לתת לנטוע כשאר שתלי העיר... כך כתב אחד מגדולי האחרונים [= רמב"ן] ודברים ברורים הן."

דקיימא לן היורד לתוך שדה של חבירו ונטעה שלא ברשות דשמין לו כאריס ולבונה חורבתו של חבירו דנותן לו מה שהנהנה דהתם השבח בעין הוא ודין הוא שיטול.

והסביר הרב אהרון קוטלר זצ"ל במשנת רבי אהרן, הל' שכנים, סי' ב, שיש כאן דין של ממוני גבך ולכן היורד מקבל כאריס. וחולק על סברה זאת הש"ך בחו"מ, סי' שצא, ס"ק ב, שכתב: "וטעמא ביורד שלא ברשות כיון שמתכוין להשבית חייב לשלם לו יציאותיו". וגם בזה הסביר הרב אהרון זצ"ל "וחשיב בזה כאילו הוא פועל של הנהנה (או כאילו התנה עמו שישלם לו יציאותיו - דכך שיערו חכמים בתשלומין)". נמצא שיש כאן מחלוקת יסודית בדין של יורד למה זכה בהוצאתו. וע"פ מחלוקת זו אולי אפשר להסביר את המחלוקת בין הרא"ש לבין הרמב"ן. אם דינו של יורד מבוסס על ממוני גבך, אז אין הבדל בין שדה העשויה ליטע לבין שדה שאינה עשויה ליטע, בשניהם יש טענה של היורד של ממוני גבך, ואם כן יכול בעל השדה לומר עקור נטיעתך - דהיינו טול ממונך שנמצא גבי, וזו תהיה סברתו של הרא"ש. והרמב"ן יסבור כמו הש"ך שיש כאן פועל של הנהנה או כאילו התנה, ויש מקום לחלק: בשדה העשויה ליטע יש לו הנאה גמורה וממילא יש פועל של הנהנה או התקיים התנאי וא"א לומר לו עקור נטיעתך. אבל בשדה שאינה עשויה ליטע, אין לו הנאה גמורה, ממילא אין כאן פועל של הנהנה ולא התקיים התנאי, אז בעל השדה יכול לומר ליורד לעקור את נטיעותיו.

אמנם גם בזה צ"ע להסברת דברי הרא"ש. אם הרא"ש היה מסביר את ידו על העליונה כדברי רב האי גאון שיש כאן שומא של כל ההוצאות, אולי היה אפשר לומר בדוחק שהשקעה זאת נמצאת בנטיעות בלבד. אבל רוב המפרשים הבינו שהרא"ש פסק כרש"י, ויש כאן דינו של שתלא או אריס, ויש לו חלק מן השבח, וממילא טענת עקור נטיעותך לא תועיל, שהרי יש לו יותר משווי של הנטיעות עצמן, דהיינו חלק מעצם השבח של הנטיעות בפירות, ועקירת הנטיעות לא תכסה את כל השבח המהווה את ממונו גביו.

ועיין בדברי הראב"ד שהובא בשיטה מקובצת (ובמיוחס לריטב"א) שכנראה הם מקורם של דברי הרמב"ן עם תוספת הסבר: "וסבר רב פפא דשדה העשויה ליטע כמאן דגדר לה ומנטר לה הוא דכיון שלנטיעה קיימא מינח ניחא ליה". וכעין זה כתוב בשו"ת מהרי"ט, ח"א, סי' קו: "וטעמא דמילתא דבשדה העשויה ליטע מידע ידיע דשדה אילן חשיב טפי משדה לבן וסתם שדה אילן ליטע קאי וכיון שהשביתו בעי למיתב ליב ההוא טופיינא". לפי זה, יש כאן אומדנא דדעת דניחא ליה. והרא"ש סבור שאין אומדנא דדעת כזה, ובעל השדה יכול לטעון שעדיף ליה בשדה לבן.

ובב"ח, חו"מ, סי' שעה, פירש את דברי הרמב"ן "דאנן סהדי דמשקר במאי דקאמר עקור נטיעותך דודאי ניחא ליה בהני נטיעות וכאילו ירד מדעתו וזו היא דעת

נ"ל⁸... "משתמע מדבריו שיש כאן אגן סהדי שבעל השדה משקר מפני שניחא ליה, וממילא הוי יורד מדעתו. ולפי זה, צריכים לומר שאליבא דרא"ש אין כאן אגן סהדי כזה מפני שאין אומדנא דדעת כזאת. ויתכן שלפי הב"ח אין כאן אגן סהדי ממש אלא רק אומדנא דדעת וכדברי הראב"ד⁹.

ולהסביר את המחלוקת: לפי הרא"ש ברור שטענתו בפועל היא הקובעת והכל תלוי בטענת הגברא. לפי הראב"ד [או הרמב"ן אליבא דב"ח], הנסיבות הכלליות גם כן תורמות למצב, ומכיון "שיותר טובה ליטע מלזרעה" (כנמצא בטור, חו"מ, סי' שעה) נוצרת גמירות דעת לאילנות, וממילא כאילו ירד מדעתו. גם לפי הסבר זה, אין מחלוקת עקרונית אם כופין לו לקנות בעל כורחו, שהרי זה בלתי אפשרי, אלא לפי הרמב"ן יש אומדנא דדעת שקובעת, משא"כ לפי הרא"ש טענתו בפועל קובעת. ולתוספת הסבר לשיטת הרמב"ן, עיין ברשב"א שפירש בענין עצי ואבני אני נוטל:

נ"ל דדוקא שקדם ואמר עצי ואבני אני נוטל קודם שיאמר הלה דמיהם אני נותן, אבל קדם בעל השדה או בעל החצר ואמר ניחא לי במה שעשה מיד קנתה לו חצרו, שהרי כשבנה זה או נטע ע"ד שיקנה הלה אם ירצה בנה ונטע והרי זה כאלו נתן מטלטלים בחצר חברו ואמר לו לכשתרצה לקנות מטלטלין אלו הרי קנויים לך בכך וכך ואמר הלה תקנה לי חצרי או שגלה בדעתו דניחא ליה דתיקני לו חצרו קנה ואין חברו יכול לחזור בו... ובשדה העשויה ליטע אם אמר בעל השדה טול נטיעותיך אין שומעין לו דכמאן דגדרה ומנטר לה דמי,

8 בנמוקי יוסף כתוב: "וטעמא דכיון דשדה העשויה ליטע זידעי הבעלים ושתקו ודאי ניחא להו במאי דעבד וכאילו ירד מדעתם דמי". אם כוונתו כדברי הב"ח, ניחא. ונראה שמקורו בריטב"א ("החדשים") ששאל את קושית רבו [= ר"א"ה]: "וקשה למרי דאפילו בשדה העשויה ליטע למה תהא ידו על העליונה בשבח ליטול כשתלי העיר, כיון דשלא מדעת ירד בה?" והיא קושיית רז"ה ורשב"א שנדון בה להלן. ותירץ: "וי"ל דכיון דשדה העשויה ליטע, וידעו הבעלים ושתקו, ודאי ניחא להו במאי דעבד וכאלו ירד מדעתם דמי", ולמעשה בהקשר דבריו, כך הפשט בנמוקי יוסף עצמו. ממילא לא נראה שיש כאן הסבר למה בשדה העשויה ליטע אינו יכול לומר עקור נטיעותיך. ונוסיף, שבהמשך דברי הריטב"א הובאה שיטת הרמב"ן סתם בלי שום הסבר, ולא התיחס כלל למה שכתב לתרץ קושיתו רבו של הריטב"א. ואמנם אולי אפשר להשתמש באותו הסבר גם לענין עקור נטיעותיך, אלא מפטות לשונו משמע שבעל השדה ידע מהיורד מתחילת הפעולה ושתקו וממילא הוי כאילו ירד מדעתם, ולפי נושא הריטב"א ונמוקי או מקבל היורד מן השבח עצמו [ועיין להלן בדיון על שיטת הרמב"ם בהע" 20]. לפי זה, אם לא ידעו הבעלים מתחילה, ורק בסוף מעשה הנטיעה שמעו וידעו, או לא הוי היורד מדעתם, ואין כאן שום שבח, והדין עם רב האי ורז"ה (עיין להלן). ואם הסברה שייכת גם לזכות בעל השדה לומר עקור נטיעותיך אז הדין עם הרא"ש. מ"מ פירוש כזה לא משמע מדברי הרמב"ן וסיעתיה. ועיין עוד בערוך השולחן, שעה א, ובהערת הר"מ הרש"ל זצ"ל לתוס' הרא"ש על אתר (הע" קלה)

9 ועיין בברכת שמואל לבבא בתרא, סי' ת, שהסביר את דברי הרמב"ן: "וסברת הרי"ף והרמב"ן הוי דעיקר החקנאה הוי ע"י ניחותא דבעל השדה, וכל זמן שלא גלה דעתו דניחא ליה ליכא דין ההקנאה כלל... ולשיטתם בשדה שאינה עשויה ליטע אינו נעשה גמר ההקנאה, רק ע"י מה שמגלה דעתו שניחא ליה, וגם אז הוי רק ידו על התחתונה, ובשדה העשויה ליטע הוי האגן סהדי דניחא ליה כמו גלה דעתו."

ועדיף מינה, דהא רב א"ל לההוא גברא דגדרה ומנטר לה דישום לו וידו על העליונה משום דגלי אדעתיה דניחא ליה לנטעה. ואפשר היה לי לפרש האי דרב משום דכיון דגדרה וגלי דעתיה דניחא ליה ה"ל כאלו אמר תקנה לי חצרי... אלא דלא משמע הכי מדקאמרינן דמודה רב לשמואל בשדה העשויה ליטע ושמעין לה מכללא דההוא עובדא דאלמא משום דגלי אדעתיה בלבד דעשויה ליטע היא ולא משום דקניא ליה חצרו, דאי לא היכי דייקי מינה דלא פליג אדשמואל בשעשאוה ליטע, וכ"כ הראב"ד.

ברור שבשדה שאינה עשויה ליטע, מה שקונה לבעל השדה הוא קנין חצר, ולבעל השדה יש ברירה להפעיל קנין זה אם הוא רוצה או לא. וכשגיכה את דעתו שניחא ליה קנה לו חצרו, ובכל זאת ידו של היורד על העליונה מפני שזו שדה שאינה עשויה ליטע. וכן רצה הרשב"א לפרש כך את סוף הסיפור עם רב, אלא שהרשב"א חזר מזה מפני דברי רב פפא שאין מחלוקת בין רב לבין שמואל בשדה העשויה ליטע, ובסיפור עם רב התחייב בעל השדה מפני שגילה את דעתו דעשויה ליטע, וזה מספיק להתחייב ואין צורך יותר בקנין חצר. ומוסיף הרשב"א שאחרת אין ראייה לרב פפא שאין מחלוקת בין רב לבין שמואל, וכמו שפירש הראב"ד (שלשתי הגירסאות דלעיל אין נפקא מינה ושניהם הם ראייה לרב פפא שאין מחלוקת בין רב ושמואל). לסיכום, אין כאן גילוי דעת שיקנה לו חצרו, אלא לפנינו גילוי דעת שיש כאן שדה העשויה ליטע. ועדיין קשה, איך נעשה הקנין?

אולם לפי מה שפירשנו לעיל בגירסת "והא דרב". שכל הראיה היא שאין כאן מימרא דרב אלא מכללא דרב, יש מקום לומר אחרת: כשיש גילוי דעת ע"י זה ששמר, הוי ליה כיורד שלא ברשות. אבל כשאין גילוי דעת דהוי כיורד ברשות, והוי נוטע בשדה העשויה ליטע, ע"י האומדנא דדעת או האנן סהדי דלא משקר, חצרו קונה לו מיד. ולפי הרא"ש צריכים את דעתו ממש ואין כאן אומדנא דדעת או אנן סהדי דלא משקר. ולמעשה נראה שזו גם כוונת הרשב"א, שע"י האומדנא דדעת דניחא ליה, ממילא קנה לו חצרו. בכל מקרה אין כאן קנין בעל כורחו, אלא יש כאן דעת, והמחלוקת היא אם צריך כאן גמירת דעת ממש מצד בעל השדה או סגי לן באומדנא דדעת.

ועיין במאירי שהביא שיש חולקים על הרמב"ם לענין אם יכול לומר עקור אילניך, וכתב המאירי: "ויש חולקים שאם כן לא הושוו המדות וכל שאין הלה יכול לומר הריני עוקר אף הוא אינו יכול לומר עקור". ואם מדובר בתקנת חכמים, אז התקנה כופה את הקנין כאן והכל תלוי בשאלה כללית איך תקנת חכמים יכולה לבצע חלות קנין מה"ת, ואכ"מ. אבל יתכן שיש כאן מה שכתבנו לעיל, שאם היורד אינו יכול לעקור את נטיעותיו מפני שחצירו של בעל השדה כבר קנה אותם לבעל השדה, אז ה"ה לגבי האפשרות לומר "עקור נטיעותיך", הרי השדה שלו כבר קנתה עבורו וחל הקנין, וכעת יש חיוב תשלומין וכדברי הרשב"א הנ"ל.

2. המחלוקת השניה

ועל פי הסבר זה, נראה לפרש את דברי הרמב"ן במחלוקת השניה עם הרא"ש: לפי הרמב"ן, בשדה העשויה ליטע יש אומדנא דניחא ליה עקב הנסיבות שיותר טובה לנוטעה מלזרעה. ואם זו שדה שאינה עשויה ליטע, אז יש אומדנא דלא ניחא ליה נטיעות עקב הנסיבות שזה יותר טוב לזריעה, וע"י הנטיעה קלקל את השדה וגרם להפסד, ויכול לומר ליורד עקור את נטיעותיך או ידך על התחתונה. ואם הוא מראה בפירוש שהוא מעוניין בה ע"י אמירה או מעשה כגון נטירה וכדו', אדרבא, ידו של היורד על העליונה. והסברה בזאת הוא כדברי הנמוקי יוסף (והב"ח) הנ"ל "דהשתא כיון דגלי דעתיה דניחא ליה ה"ל כאילו ירד מדעתו"...

אבל לפי הרא"ש, בכל מקרה, גם אם גילה את דעתו שניחא ליה, בזה שירד לשדה שאינה עשויה ליטע ע"י שבעל הבית נטר אותן, עדיין ידו של היורד על התחתונה, מפני ששינה את המצב של שדה שאינה עשויה ליטע, והנסיבות מגדירות שיש כאן הפסד מסוים, וממילא בכל מקרה ידו של היורד על התחתונה. לפי זה בכל מקרה של הפסד, בין ע"י הנסיבות של הפסד בפועל בשדה שאינה עשויה ליטע, בין ע"י טענת בעל השדה שגרם לו הפסד אפילו בשדה העשויה ליטע, ידו של היורד על התחתונה (ואפילו יכול לומר לו עקור נטיעותיך).

ועל פי מה שכתבנו בפרק הראשון בשם הגריד"ס זצ"ל, אולי אפשר לפרש את דברי הרא"ש באופן אחר. לפי הרא"ש, בשדה שאינה עשויה ליטע דהיינו שיותר טובה ליזרע, אוטומטית יש כאן מעשה עבירה של גזילה ששינה את ממונו של חברו, ובכל מקרה ידו על התחתונה. אבל אם זו שדה העשויה ליטע והיורד נטע בו נטיעות, בזה תלוי מה דעתו של בעל השדה בפועל: אי ניחא ליה, מתברר שאין כאן מעשה עבירה. ואי לא ניחא ליה, הרי יש כאן מעשה עבירה, ואז ידו על התחתונה ע"י פשרה או שיעקור את הנטיעות.

שיטתו של רב האי בספרו מקח וממכר

ויש עוד שיטה הנמצאת בספרו של רב האי גאון, שאפילו בשדה שאינה עשויה ליטע אין בעל השדה יכול לומר עקור נטיעותיך, וכן למד בעל המאור. כנגד שיטה זאת כתב הרמב"ן שמהעובדה שרב שתק לטענתו של בעל השדה "לא בעינא", ושכוונתו בזה הוא "טול נטיעותיך", משמע שהדין אכן כך הוא שאפשר לבעל השדה לומר עקור נטיעותיך. ובפשטות הסוגיה לכאורה משמע כדברי הרמב"ן, וצ"ע איך נפרש את הסוגיה כדי להסיק את הראיה הזאת לשיטתם?

ועיין ברבנו יהונתן מלוניל שפירש את תחילת המעשה כדברי הרא"ש, ובכל זאת ממשיך לפרש שאין כאן ראייה - לא לרמב"ן בשדה שאינה עשויה ליטע וכ"ש לא לרא"ש בשדה שעשויה ליטע:

ההוא דאתא לקמיה דרב, כלומר שירד ליטע שדה שאינה עשויה ליטע לו ולא

הצליחו כל כך. אמר ליה זיל שום ליה, דמזלך גרים, שהיה סבור רב דשדה העשויה ליטע היתה. אמר ליה לא בעינא, איני חפץ בנטיעתך דיותר הייתי רוצה לזרעה מלנוטעה. אמר ליה אם כן שום ליה וידו על התחתונה, לתת לו הוצאה שיעור שבת. אמר ליה לא בעינא כלל, כלומר יטרל עציו כי יותר היו שוין לי הזרע כפלים מן האילנות ומזיק גדול היה לי שנטעה, ולפי הטענות האלו לא היה יודע רב להשיב כיון שהיה קורא לו מזיק ופושע ונשתתק התובע שהוא הנוטע מלתבוע שכרו והוצאותיו שהוציא בה לפי שטענה גדולה וחזקה היה טוען עליו לומר לו טול עציק ואבניך וכו'.¹⁰

וברגע שמסבירים שרב לא היה יודע מה להשיב, אין כאן ראייה לדברי הרמב"ן שהשתיקה היתה מכוונת.

וניתן להסביר את שיטתם שעצם ההנאה שכבר נהנו כבר מקנה בעל כורחם, ובזה שוב צ"ע איך יתכן שקנו בעל כורחם והם עומדים ומצווחים שלא ניתא להם בכלל? וראיתי בראב"ד שהובא בשיטה מקובצת (וכן הובא במיוחס לריטב"א) לסוגיתנו שחלק על תשובת רב האי מן המתיתבא (ושכן הוא שיטת הרי"ף) ולמעשה הסביר את שיטתו של ספר מקח וממכר שלא נתן אופציה לבעל השדה לומר עקור נטיעותיך (וכן ביורד לחורבת חבירו ובנה אותו שאין לבעל חורבה לומר טול עציק ואבניך) "כי כל חורבות נתנו ליבנות, וזה מזיק הוא, ואין שומעין לו". ולכאורה הוא הדין בנטיעות שכל העוקר אותם הוי ליה דין של מזיק אפילו בממון שלו.¹¹

פירוש ידו על העליונה

הן לפי הרמב"ן והן לפי הרא"ש יש תלות בין דברי רב ושמואל [ורב פפא] בתחילת הסוגיה לבין המעשה של רב בהמשך הסוגיה. אי-לכך, ראשונים אלו מזהים את הביטוי של רב "וידו על העליונה" עם דברי שמואל שאמר "אומדין כמה אדם רוצה ליתן בשדה זו לנוטעה", ואז נוצרת בעיה מהו עיקר הפירוש: כפשטות לשונו של שמואל שיש כאן סך הכל אומדנא של הוצאות לפי איזה שהוא מודד, או האם הפירוש הוא כמו שמצינו את הנוסח "ידו על העליונה" ברוב מקומות שאם השבת יותר מן ההוצאה, נותן לו השבת, ואם ההוצאה יותר מן השבת נותן לו את ההוצאה, ונפרש את דברי שמואל בהתאם.

משתמע מפירושו של רש"י שלמד כצד השני, וכן למד אבן האזל (גו"א י:ז-ח). הרי בד"ה ידו על התחתונה פירש כפירוש הרגיל: "ידו על התחתונה - אם השבת יתר על הוצאה - יש לו הוצאה, ואם הוצאה יתירה על השבת - אין לו אלא שבת."

10 ומענין שבסוף דבריו כשר"י מלוניל דן בדברי הרי"ף ומה שציטט מן התשובה מן המתיתבא, למד כרמב"ן ששתיקת רב היתה הודאה לדבריו של בעל השדה שיכול לומר לו לעקור את העצים, ולמעשה מחוה המקור לפרשנות הרמב"ן עצמו.

11 ועיין עוד בברכת שמואל לב"ב, סי' ח.

ובהמשך הסוגיה בדברי שמואל פירש רש"י: "בשדה העשויה לנטעה - אילנות, שיפה לאילן יותר מזרעים - איתא דשמואל". אח"כ במעשה דרב פירש: "לא בעינא - איני חפץ בנטיעתה, שדה לבן היתה לי. גלית אדעתך דניחא לך - ועשיתה שדה העשויה ליטע, וידו על העליונה הוא - כשאר שתלי העיר, כמנהג המדינה". ומהו הסברו של "כשאר שתלי העיר", דהיינו מה זה שתלא? וברור מן המקורות, ששתלא הוא סוג של אריס שנוטע עצים ועובד השדה לסכום ידוע, בדרך כלל יותר מאריס רגיל (מפני בשלש השנים הראשונים הפירות הם ערלה).¹² ועיין להלן בב"מ דף קט בסוגיה דשתלא, ופירש רש"י בד"ה שתלא "נוטע כרם בקרקע בעל הבית ועליו להיות אריס כל הימים ונוטל מתצה בפירות". ואכן בהמשך כל הסוגיה לא מדובר בשכר השתלא אלא אם מקבל שבתא, והרי זה המונח העיקרי של ידו על העליונה - שבת לעומת הוצאה ולא סתם שכר פועל.¹³ וכן הוא ברש"י ב"ב, דף כא, ע"ב, שפירש "שתלא - נוטע כרמו למתצה". וכן הבין הגהות מיימוניות ברש"י (גזילה ואבידה, פ"י, אות ב) שכתב: "פירש רש"י כשאר אריסי העיר". נמצא שהפירוש בדברי שמואל "אומדין כמה אדם רוצה ליתן בשדה זו לנוטעה" הוא כמה משלמים לשתלא לנטוע את השדה, והרי שתלא הוא סוג של אריס וממילא יש כאן מודד של שבת.

וכן למד הרמב"ן במלחמות כשיטת רש"י והביא ראיה מן התוספתא דכתובות סוף פרק ח: "היורד לחרבתו של חבירו ובנאה שלא ברשות, שמין לו וידו על התחתונה, ברשות שמין לו וידו על העליונה. כיצד ידו על התחתונה, אם השבת יתר על ההוצאה נותן לו את ההוצאה, ואם הוצאה יתירה על השבת נותן לו את השבת".¹⁴

ואפשר להביא עוד ראיה לרמב"ן מדברי התוספתא בב"ק ריש פרק י: "היורד לחרבתו של חבירו ובנאה שלא ברשות, שמין לו וידו על התחתונה, היורד ברשות שמין לו וידו על העליונה. כיצד ידו על העליונה, אם השבת יתר על ההוצאה נותן לו את השבת, ואם הוצאה יתירה על השבת נותן לו את הוצאה".¹⁵

ואעפ"כ רב האי גאון בספרו המקח והממכר פירש שהבבלי חולק והעיקר הוא כדברי שמואל "אומדין כמה אדם רוצה ליתן בשדה זו לנוטעה" כפשטותם, ויש כאן שומא של הוצאות, וממילא לפי זה נפרש "ידו על התחתונה" ו"ידו על העליונה" בהתאם ולא כמו בכל התורה כולה. רב האי פירש ידו על התחתונה כ"פחות שישומו

12 עיין בדף קט ע"ב רש"י ד"ה השתא (השני) "יורד אריס שיוור לחרם נטוע ליטול שלישי בפירות" לעומת שתלא שרש"י פירש (מצוטט להלן) שמקבל מחצה בפירות.

13 ובה נסתרו דברי בעל קונטרסי שיעורים למסכת ב"ק, שיעור יב, אות יז (עמ' 178), שלמד בפירוש רש"י "דחיבו הוא מדין פועל דכיון דעשויה ליטע אמדין דעתיה של בעל השדה דניחא ליה בפועל זה וכמו דמהני אומדנא בכל קניני ודיני התורה ואין זה דברים שבלב, כמו כן מהני בשכירות פועלים". בזה רצה לתרץ את קושית הרשב"א על רש"י (עיין להלן בפרק הבא), ולפי מה שכתבתי בפירוש רש"י, א"א לפרש שיש כאן דין פועל וקושיית הרשב"א במקומה עומדת, ועיין לקמן.

14 ועיין תוסכ"פ על אתר לבירור שינוי נוסחאות ופירוש התוספתא וראשונים.

15 וגם כאן עיין בתוסכ"פ על אתר.

אותו בקיאים שבשומא", וידו על העליונה פירש "כל מה שהוציא ביותר מה שיסומו אותו השמאים הבקיעים". ורבנו זרחיה הלוי, בעל המאור, פירש כעין זה: ידו על העליונה "כמעולה בשכירות כאדם שאומר לתברו בנה לי קרקע זה או נטע לי שדה זו שלא אצטרך אני לטרות בה"; וידו על התחתונה "בפחות שבשכירות כמה שמזלזלין הפועלים הפחותים"¹⁶.

קושית רז"ה והרשב"א על שיטת רש"י וסיעתיה

ומה שהכריח את רז"ה לפרש כשיטתו הן הקושיות: "היכן מצינו יורד שלא ברשות בית דין ושלא ברשות בעלים שיהא נוטל בשבח היתר על ההוצאה? וכן מי עשאו לזה אריס או שתלא?" בסוף מסיים רז"ה "לעולם אין לו אלא הוצאת שיעור שבת דאיהו אפסיד אנפשיה אפילו בשדה העשויה ליטע".

ואמנם הרמב"ן במלחמות גייס מקורות לפירושו של רש"י, וכמו שהבאנו לעיל מן התוספתא, אבל עדיין קושייתם של רז"ה ורשב"א במקומה עומדת.

וכן שאל הרשב"א על שיטת רש"י שפירש ענין ידו על העליונה שאם השבת יתר על ההוצאה יקבל היורד את השבח כשתלא או אריס: "והוא מן התימה - היאך יתן לו זה יתר על מה שהנהו?" ובסוף הביא את פירושו של רז"ה ורב האי גאון ומשמע שמשכים עמם. והר"ן בחידושו שאל את שאלת רז"ה ["וכי מי עשאו אריס..."] על רש"י ושאלת הרשב"א על הר"ף ["וזה יותר קשה שהיאך יתן לו יותר ממה שהנהו?"], ובסוף גם פירש כרז"ה ורב האי גאון.

ואפשר לישב את קושית הרשב"א על פי דברי מו"ר הגריד"ס זצ"ל שהסביר את הסוגיה ע"פ יסוד מסבו הגר"ח זצ"ל. הגר"ח בספרו על הרמב"ם, הל' מלוה ולוה, כא:א, הסביר את דברי הרמב"ם בדין של בעל חוב שגובה את השבח שהשביח את הלוקח, וחילק בין שבת הבא ממילא שגובה את כל השבח לבין שבת שבא ע"י השקעת הלוקח, שאז מקבל הבעל חוב רק חצי מן השבח, ובמתנה ובירושה אין לבעל חוב כלום בשבח שבא ע"י השקעת הלוקח. והסביר הגר"ח שכשם שיש לבעל חוב שעבודא על הקרקע, יש לו שעבודא על השבח של הקרקע ג"כ, וזה מפני שהשעבוד הוא על הקרקע גופה. אבל מה שהשביח הלוקח, שבת זה שייך ללוקח ולא לקרקע. ודין זה ביסס על פי הירושלמי בפ"א דמעשרות שהזרע שדה של הפקר חייב במעשרות, וכן פסק הרמב"ם בהל' תרומות ב:יא, ואין השבח של הפקר אלא הכל של הזורע. ואין כאן דין של אריס, אחרת יהיה כאן טבל וחולין מעורבין זב"ז, וע"כ כל השבח הוא של הזורע. אלא אם מדובר ביורד הרי קרקע של בעלים היא

16 ראב"ד בכתוב שם (והובא בשיטה על אתר) השיג על זה: אי"א זה הפירוש לא בא לכלל מעולם שלא מצינו הפרש בין האומנין והפועלים בין טובים לרעים". אולם לפי המצב היום בשוק הפועלים, ברור שיש מקום לאיבחון של רז"ה ויש קבלנים שאחראי על כל תהליך הבנין ויש גם פועלים טובים שעושים עבודה מקצועית ופועלים גרועים שעושים עבודה "ערבית".

דאשבתה, ובבעל חוב אין לבעל חוב קנין בגוף הקרקע - רק שעבוד. ממילא לגבי הוצאות של הלוקח חזר הדין להיות כמו שדה של הפקר, ע"כ תורף דברי הגר"ח, ע"ש.

והסביר מו"ר הגריד"ס זצ"ל שלפי הירושלמי הנ"ל דהזורע שדה של הפקר חייב במעשרות מפני שהחטים של הזורע וזכה בהם מדין מעשה ידיו. לפי הגריד"ס, רב האי ורז"ה סבורים שביורד שלא ברשות, טענת בעל השדה דארעאי הוא דאשבת מפקיעה את טענת היורד למעשה ידיו, ונשאר כאן רק דינו של פועל (לפי רז"ה). משא"כ לפי הרמב"ן ורש"י יש חילוק בין שדה העשויה ליטע לבין שדה שאינה עשויה ליטע. אם זו שדה שאינה עשויה ליטע הוא מקבל מה שיותר פחות או ההוצאה או השבח, וזה מפני שגרם להפסד ושינה מדעתו של בעל השדה, ולכן טענתו של בעל השדה מפקיעות מזכות מעשה ידיו [ולפי מה שהסברנו בפרק ראשון המעשה עבירה יפקיע את מעשה ידיו]. אבל אם זו שדה העשויה ליטע, אז האומדנא דניחא ליה לבעל השדה (או האגן סהדי של הבי"ח) מורידה את כל תוקפה של טענתו של בעל השדה דארעאי הוא דאשבת מפני שיש רצון לזה, וממילא הדרא זכות מעשה ידיו למקומו, ויש ליורד קנין בעצם השבח, ויש ליורד דין של אריס או שתלא. וממילא ע"פ סברה זאת, אולי אפשר להסביר את שיטת הרמב"ן הנ"ל שבשדה שעשויה ליטע אינו יכול לומר עקור נטיעותיך. מכיון שיש ליורד דין שתלא וקנין בשבח עקב מעשה ידיו, ממילא אין לבעל השדה הכח להפקיע זכות זו ע"י אמירת עקור נטיעותיך. וסברה זאת אלימתא היא, שהרי המהרי"ט בשו"ת שלו, ח"א, סי' קו, כתב שלסברה זאת מודה הרא"ש!

אי נמי התם אף לדברי הרא"ש ורמ"ה אינו יכול לומר לא בעינא שהרי כבר אהנו מעשיו שעבד ועזק וסקל וזמר ונכש ואסף את פירותיו פשיטא דבכל השנים הללו יש לו בפירות שעבוד בהם כדין האריס שהרי על ידו גדלו.

גירסת הרמב"ם בסוגיה ושיטתו

עיון בדברי הרמב"ם בהלכות גזלה ואבדה, פרק י', הלכות ד, ז, ח מצביע על כך שהרמב"ם למד שאין זהות בין דברי שמואל שאמר "אומדין כמה אדם רוצה ליתן בשדה זו לנוטעה" לבין דברי רב בסוף הסוגיה שאמר "זיל שום ליה, וידו על העליונה". את דברי שמואל הרמב"ם כתב בהלכה ד ואת דברי רב כתב בהלכה ח אחרי שבירר את הדין של היורד ברשות.

(הלכה ד) היורד לתוך שדה חבירו שלא ברשות ונטעה אם היתה שדה העשויה ליטע אומדין כמה אדם רוצה ליתן בשדה זו ליטעה ונוטל מבעל השדה, ואם אינה עשויה ליטע שמין לו וידו על התחתונה :

(הלכה ז) היורד לשדה חבירו ברשות אפילו נטע שדה שאינה עשויה ליטע שמין לו וידו על העליונה, שאם היתה ההוצאה יתירה על השבח נוטל ההוצאה ואם השבח יתר על ההוצאה נוטל השבח וכו'.

(הלכה ח) היורד לשדה תבירו שלא ברשות ונטע או בנה ואחר כך בא בעל השדה והשלים הבנין או ששמר הנטיעות וכיוצא באלו הדברים שמראין שדעתו נוטה למה שעשה זה וברצונו בא הדבר שמין לו ויד: על העליונה. ברור שלפי הרמב"ם אין שום תלות בין דברי רב ושמואל ורב פפא לבין המעשה שבא אח"כ, ולכן אין זהות בין דינו של שמואל לבין המעשה של רב. יתר-על-כן, נראה שהרמב"ם גרס בגמרא כנוסת הרי"ף בהלכות [וכן משמע שגרס רב האי גאון בספר המקח והממכר, שער ז, סוף דין יח]:

ההוא דאתא לקמיה דרב, אמר ליה: זיל שום ליה! - אמר ליה: לא בעינא. זיל שום ליה, וידו על התחתונה. - אמר ליה: לא בעינא. לסוף תזייה דגדרה וקא מנטר לה. - אמר ליה: גלית אדעתך דניחא לך - זיל שום ליה, וידו על העליונה.

אין כאן מעשה שמספק את המקור לדינו של רב או נימוק לקביעתו של רב פפא, אלא תוספת דין שמשלים את דיני יורד.

לפי הרמב"ם יש ג' דינים: א) יורד שלא ברשות בשדה שאינה עשויה ליטע דהוי מעשה עבירה וממילא ידו על התחתונה. ב) יורד שלא ברשות בשדה העשויה ליטע שאז אומדין כמה אדם רוצה ליתן בשדה זו ליטעה ונותן ליורד. בשניהם, מכיון שהיה שלא ברשות, יש לבעל השדה הזכות לומר עקור נטיעותך, וכדברי הרמב"ם בפשטותם, שם, הל' ה: "אמר לו בעל השדה עקור אילנך ולך שומעין לו", ולא חילק בין שדה העשויה ליטע לבין שדה שאינה עשויה ליטע, והוי כדברי הרא"ש.¹⁷ ג) ויש דין של יורד ברשות שאז ידו של היורד על העליונה והיורד מקבל גם את השבת.¹⁸ ומן המעשה של רב למד הרמב"ם שלא צריכים דעתו של בעל השדה מתחילה לפני שירד לשדה שלו, אלא אפילו לאחר מעשיו של היורד, אם מתברר שבעל השדה מביע הסכמתו ורצונו, נעשה כיוורד ברשות מלכתחילה.

ועל פי שני דינים האחרונים שהם ע"פ שני חלקי הסוגיה העצמאיים וכדפרישי (יורד לשדה העשויה ליטע ויורד ברשות) מתרץ הרמב"ם את קושיתם של הראשונים הנ"ל: איך נעשה היורד אריס או שתלא? מכיון שירד ברשות או אפילו שלא ברשות ורק גילה את דעתו, נעשה כיוורד ברשות והוי ליה חלק בשבח כדין אריס או שתלא. אבל אם לא ירד ברשות ולא גילה את דעתו שמסכים אז הוי כיוורד שלא ברשות ואין

17 וכן למד המאירי וכסף משנה בדברי הרמב"ם שהלכה זאת מתיחסת לכל ההלכה הקודמת, ולא כמגיד משנה שהגביל את זה רק לשדה שאינה עשויה ליטע וכשיטת הרמב"ם. ועיין עוד באבן האזל (גו"א י: ד-ה) שטרם להוכיח כשיטת הרב המגיד.

18 וכן פירש מו"ר הגריד"ס זצ"ל. וזה לא כדברי המגיד משנה בהלכה: שזיחה את אומזין של הלכה ד עם ידו על העליונה של הל' ז, ועיין עוד באבן האזל (גו"א י: ז-ח).

ליוורד שום שבח ויש לו רק הוצאות (אם יתר מן השבת).¹⁹ אולם, לפי זה צ"ל שביוורד לשדה שעשויה ליטע שלא נגע בעל השדה בכלום, ולא בנה שום גדר וכדו' והשאיר את הכל כמו שהשאיר את זה היוורד, ואז אין ליוורד שום שבח ורק הוצאות. אבל ברגע שיעשה בעל השדה שום תיקון שמצביע על הסכמה לנעשה, ואפילו רק שמירה, אז יתחייב לתת את השבת, וזה קצת מן התימא. ועיין באבן האזל (גו"א י:ז-ח) שמשמע שחילק שבהל' ז-ח מדובר בשדה שאינה עשויה ליטע ואז מקבל מן השבת, אבל בשדה העשויה ליטע, אז רק מקבל את ההוצאות. ולא נראה לי דבריו שהרי הרמב"ם בהל' ז כתב: "היוורד לשדה חבירו ברשות אפילו נטע שדה שאינה עשויה ליטע שמין לו וידו על העליונה", ומשמע מן המלה "אפילו" שה"ה בשדה שעשויה ליטע והחידוש הוא אפילו בשדה שאינה עשויה ליטע, ועדיין נקודה זאת צ"ע.

ועוד נעיר, לפי סברת מרן הגריד"ס זצ"ל דהיוורד זוכה בשבח מפאת מעשה ידיו, למד מו"ר הגריד"ס ע"פ פשטות לשונו של הרמב"ם שזוכה היוורד ברשות בעל השדה בכל השבת, שהרי הרמב"ם לא כתב שיש כאן דין של אריס. ונסביר לפי דבריו שביוורד ברשות, יש כאן מחילה על טענת ארעאי הוא דאשבח, וממילא הוי כשדה של הפקר שהיוורד קנה את כל השבת. לפי הרמב"ן, מדובר בשדה העשויה ליטע שדינו רק כיוורד ברשותו, ולכן אולי אין כאן מחילה אלא אומדנא דדעת (או אן סהדי) דניתא ליה (אפילו עומד וצווח דלא ניתא ליה), אבל מכיון שלא היה כאן נתינת רשות בפירוש אז יש כאן רק דין של אריס או שתלא. ולפי זה, אם היה כאן יורד ברשותו, אז היה נוטל את כל השבח כרמב"ם, אלא אם נאמר שגם יש בזה אומדנא דדעת שבעל השדה לא היה נותן מעבר לאריס או שתלא.²⁰

19 ויש להוסיף, שכעין זה תירץ הרא"ה [חובא לעיל בהע' 8]: "וי"ל זכיון דשדה העשויה ליטע, וידעו הבעלים ושתקו, ודאי ניתא לחו במאי דעבד וכאלו ירד מדעתם דמי", דהיינו אף שפירש את שמואל כרש"י העמיד את כל דבריו של שמואל באוקימתא שיוורד מדעתם של בעלי השדה, ואז נעשה כאריס או שתלא והוי ליה שבח (וכמעשה דרב לפי הרמב"ם), אבל אם לא נעשה מדעתם אז הוי יורד שלא ברשות ואז מקבל רק את ההוצאות (כפשטות לשונו של שמואל אליבא דרב האי ורז"ה והרמב"ם כדפרישי). ועוד משתמע מדבריו שהדין השני של ידו על העליונה הוא רק כשידעו הבעלים, ובזה הוא חולק על הרמב"ם שפירש שאפילו לא ידעו הבעלים אלא שבסוף עשו מעשה המביע הסכמתם, ידו של היוורד על העליונה ומקבל מן השבת. מאידך לפי הרא"ה אם ידעו הבעלים ושתקו, אין צורך בשום מעשה, וסגי לן בידיעה בלבד.

20 והוסיף הגריד"ס זצ"ל ופירש שלפי רז"ה שטענת ארעי אשבת מפקיע את זכות מעשה ידיו, נמצא שיש פועל או שכירות בלי התחייבות המעביד. לפי הרמב"ם, בברשות אין טענת דארעי אשבת מפני שהוריד את היוורד בעצמו [ויש כאן מחילה - שז"פ], ונשאר רק זכות מעשה ידיו וממילא זוכה לכל השבת, ובלא רשות שאין כאן מחילה מודה הרמב"ם לרז"ה שיש כאן הפקעת מעשה ידיו ולכן יש דין של פועל בלבד. ולפי רש"י ורמב"ן, ביוורד שלא ברשות טענת ארעאי הוא דאשבת אינה מפקיעה את זכות מעשה ידיו, אבל אין כאן מחילה גמורה ויש ליוורד דין של שתלא או אריס.

